

HOOFDSTUK 8

De Januskop van instituties

I. Inleidende tekst

105

HOOFDSTUK 8

In dit hoofdstuk bekijken we de tweede dimensie van het goede leven: de instituties. Wij maken allemaal deel uit van zogenaamde 'instituties' zoals het gezin, de school, de media, de staat. Onder invloed van marktwerking is de inrichting van onze samenleving in de afgelopen decennia flink veranderd. Allerlei zaken die vroeger onderdeel uitmaakten van de overheid (de publieke sector), de *civil society* of het maatschappelijke middenveld zijn nu geprivatiseerd: ze zijn onderdeel geworden van de markt.

Door onze krachten te bundelen krijgen we meer voor elkaar dan in ons eentje, en komen we een stapje dichterbij het goede leven. Het onderwijs is toegankelijk voor iedereen, we hebben de keus uit een ruim aanbod van films en documentaires, afgestemd op de behoeften van het volk, en we sluiten collectief zorgverzekeringen af zodat we voor zo min mogelijk geld de best mogelijke zorg krijgen. De vrijheden en voordelen die lidmaatschap aan instituties ons oplevert kent echter ook een keerzijde. Is er nog ruimte om jezelf te zijn, wanneer alles om de groep draait? Kan je als burger objectief kijken naar de (rol van de) staat en markt wanneer je van jongs af aan onderdeel bent van dat systeem?

II. Vragen bij eindtermen 41 t/m 47

BIJ EINDTERM 41 (PARAGRAAF 8.2; P. 202-203)

In paragraaf 8.2 lees je dat harde en zachte instituties een belangrijke rol spelen in ons dagelijks leven.

1. Definieer het begrip institutie en leg het onderscheid uit tussen harde en zachte instituties aan de hand van voorbeelden.
2. Ga naar de link <https://www.moralmarkets.org/nl/werkboek-hfst8> en bekijk de *Crash Course* sociologie over instituties als gezin & huwelijk, onderwijs, politiek, en economische systemen & arbeidsmarkt. Tip: verdeel de vier filmpjes onder elkaar en breng kort verslag uit van je bevindingen in expertgroepen over wat de sociologie te melden heeft over elk van deze vier instituties. Verzinnen eventueel een prikkelende stelling naar aanleiding van het filmpje aan de hand waarvan je een kort debat houdt met elkaar.
3. Geef een korte omschrijving van wat jij verstaat onder 'het goede leven'.
4. Laat met behulp van een voorbeeld uit je eigen leven zien dat je inderdaad instituties (hard én zacht) nodig hebt om het bij vraag 3 omschreven goede leven te kunnen bereiken.
5. Beargumenteer dat instituties het goede leven voor jou in gevaar kunnen brengen.

BIJ EINDTERM 42 (PARAGRAAF 8.2; P. 204-205)

1. Leg uit wat Hegel bedoelt met 'de innerlijke constitutie van een staat' en wat dit te maken heeft met instituties.
2. Leg met behulp van een eigen voorbeeld uit dat instituties niet geïsoleerd bestaan, maar met elkaar samenhangen en op elkaar voortbouwen.
3. Laat met behulp van een eigen voorbeeld zien hoe de samenhang tussen instituties het samenleven van mensen mogelijk maakt, en hoe het dat samenleven ook vormgeeft.

Door deel te nemen aan instituties worden de speelruimte en vrijheid van het individu verkleind.

4. Benoem de twee manieren waarop dat volgens de tekst gebeurt, en licht ze kort toe.

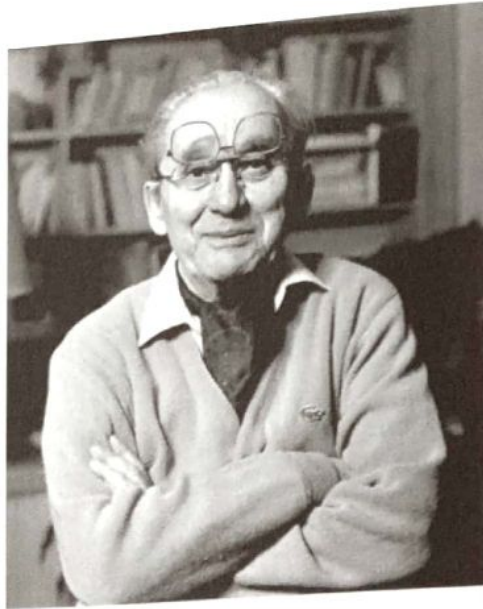
Karl Marx levert stevige kritiek op instituties. Om die kritiek te kunnen begrijpen is het belangrijk om te weten wat Marx bedoelt met de volgende begrippen: onderbouw, bovenbouw, klassenbelang, bourgeoisie, proletariaat, vals bewustzijn en sociaaleconomische verhoudingen.

1. Bekijk via de link <https://www.moralmarkets.org/nl/werkboek-hfst8> de uitleg van de begrippen onderbouw en bovenbouw bij Marx en stel op grond hiervan een definitie op van deze begrippen.
2. Stel ook een definitie op van de andere begrippen en plaats ze in een visueel helder schema waardoor de relatie tussen de begrippen duidelijk wordt.
3. Leg uit wat het verband is tussen bourgeoisie, proletariaat en klassenbelang.
4. Laat zien wat harde en zachte instituties te maken hebben met het onderscheid tussen de onderbouw en bovenbouw van het menselijk bestaan.
5. Leg met behulp van de bij vraag 2 gegeven definities uit welke kritiek Marx heeft op instituties.

Paul Ricœur noemde Marx een 'meester van wantrouwen': een filosoof die achter de oppervlakte van het menselijk handelen en van door mensen in het leven geroepen instituties een verborgen, negatieve drijfkracht vermoedt. Hij leverde daarmee kritiek op het door Marx omschreven vals bewustzijn.

6. Beargumenteer of jij het eens bent met Marx of dat je juist, net als Ricœur, vindt dat Marx te wantrouwig is.

Ook Foucault wordt door Ricœur een 'meester van wantrouwen' genoemd. Zijn kritiek bouwt voort op die van Marx, al is daar in Foucaults terminologie niet veel van terug te zien.

Paul Ricœur

1. Bekijk het filmpje van The School of Life over het leven, het werk en de methode van Michel Foucault via de link <https://www.moralmarkets.org/nl/werkboek-hfst8> en geef aan wat je opvalt uit zijn leven en wat je aanspreekt in zijn kritiek op hedendaagse instituties.
2. Bekijk het filmpje waarin Victor Gijsbers (Universiteit Leiden) het concept macht bij Foucault uitlegt via de link <https://www.moralmarkets.org/nl/werkboek-hfst8> en noteer welke onderscheidingen en voorbeelden Gijsbers gebruikt om dit begrip uit leggen.
3. Geef uitleg van de foucaultiaanse betekenis van andere centrale begrippen zoals onderdrukking, disciplineren en normalisering. Plaats deze begrippen en het begrip macht in een visueel helder schema.
4. Volgens Foucault bevinden wij ons al vanaf onze geboorte in een systeem van instituties. Leg met behulp van de bij vraag 2 en 3 gegeven definities uit dat wij door deze instituties (en niet door onze eigen vrije keuze) worden gevormd tot wie we zijn. Licht je antwoord toe met een eigen voorbeeld.
5. Geef een waardering van Foucaults kritiek op instituties. Maak daarbij gebruik van voor- en tegenargumenten.

1. Beargumenteer dat de kritiek die Jürgen Habermas levert meer gericht is op de moderniteit an sich dan op de instituties.
2. Welke argumenten gebruikt Habermas om overwegend positief te zijn over het rationaliseringsproces? Waar heeft dat proces volgens hem toe geleid? Bedenk bij ieder argument ook een tegenargument.

Instrumentele rationaliteit, bureaucratie en het economisch systeem zijn volgens Habermas nauw met elkaar verbonden.

3. Leg uit waar deze drie-eenheid op gericht is, en beargumenteer waarom die focus volgens Habermas een risico vormt voor het goede leven.
4. Leg met een eigen voorbeeld uit hoe een bepaalde leefwereld gekoloniseerd kan worden. Tip: maak gebruik van <https://www.moralmarkets.org/nl/werkboek-hfst8> voor een uitleg van Habermas' visie op de publieke sfeer, een goed functionerende democratie en wat de bedreigingen daarvoor zijn.
5. Leg met een eigen voorbeeld uit hoe communicatieve rationaliteit en democratisering van instituties de leefwereld kan redden van kolonisering.
6. Bekijk het filmpje 'The Structural Transformation of the Public Sphere' via de link <https://www.moralmarkets.org/nl/werkboek-hfst8>, maak notities en geef aan wat volgens Habermas het effect is van internet op de publieke sfeer. Beoordeel zijn visie door zijn argumenten weer te geven, kritiek erop te leveren en vervolgens een afweging te maken.
7. Maak een overzicht van de verschillen en overeenkomsten van de begrippen vals bewustzijn (bij Marx), onderdrukking/disciplinering/normalisering (bij Foucault) en kolonisering (bij Habermas).

1. In de tekst lees je over de verschillen tussen het Angelsaksische en het Rijnlandse model van de vrije markteconomie. Maak een tabel waarin je deze verschillen overzichtelijk weergeeft (zie ook opgave 2 van de verdiepingsopdrachten).
2. Geef definities van *stakeholders capitalism* en *shareholders capitalism*.
3. Geef voor zowel het Angelsaksische als het Rijnlandse model aan waar de vrije markt de nadruk op legt.
4. Benoem de drie natuurrechten van Locke en laat zien hoe de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring deze rechten heeft uitgebreid.
5. Geef met behulp van p. 157 de definities van transactionalisme en quitrelaties.
6. Leg uit wat het verband is tussen transactionalisme, quitrelaties en het doel van instituties. Leg vervolgens uit hoe Amerika en Europa hier ieder op eigen wijze vorm aan hebben gegeven.

PRIMAIRE TEKST: Michel Foucault, *Discipline, toezicht en straf: De geboorte van de gevangenis*

Michel Foucault

LEESWIJZER

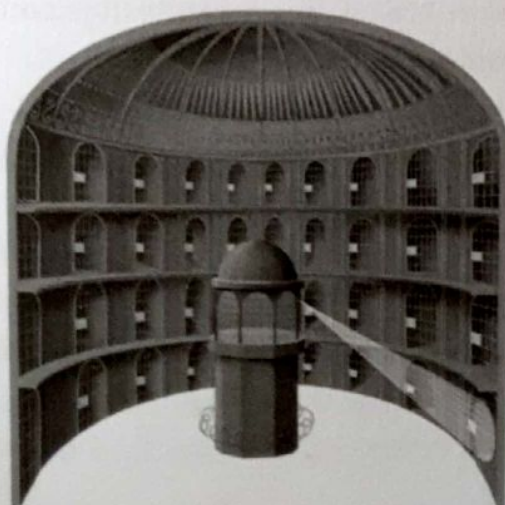
De principes die ten grondslag liggen aan het panopticum van Bentham gelden volgens Foucault niet alleen voor dergelijke gevangenis- en overheidsinstellingen, ziekenhuizen, het leger of bedrijven. Maar ook het gedrag van mensen in alledaagse situaties wordt genormaliseerd en gedisciplineerd vanuit het bewustzijn permanent zichtbaar te zijn. In het tekstfragment maakt Foucault stap voor stap duidelijk hoe macht wordt uitgeoefend door het architectonische ontwerp dat ten grondslag ligt aan het panopticum. Centrale begrippen zijn: macht, dwang, automatisering, onderwerping en ontindividualisering.

111

HOOFDSTUK 8

BIJ EINDTERM 47 (P. 414 T/M 417)

1. Leg vanuit de architectonische vormgeving van het panopticum uit hoe het kan dat de aanwezige gevangenen zich uit zichzelf keurig gedragen en dat ze daarmee het principe van hun onderwerping – dwang – op zichzelf toepassen, en dat je de gevangenen dus niet lichamelijk of met woorden tot goed gedrag hoeft te dwingen.
2. Leg uit hoe het kan dat een willekeurige ongewapende zeventienjarige scholier in een panopticum net zoveel macht en invloed heeft richting de gevangenen als een zwaarbewapende bewaker.

Panopticum